

S:T RAGNHILDS GILLES
ÅRSBOK

1944

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1944

Å kyrkas altarskåp.

I juli 1943 besökte jag statens historiska museum för att med egna ögon ta det märkliga altarskåpet från Å i noggrant skärskådande. Jag ville om möjligt bilda mig en egen mening om denna östgötska kyrkoklenod, som 1854 såldes av Å församlings pastor för 75 kalla silverkronor, och som därmed för en tid kom i utländsk ägo. Genom de tre söderköpingshistorikerna Wiede, Aurén och Ulander hade jag eifarit, att altarskåpet skulle innehålla en bildserie, som med sitt motiv från den första kristna missionsverksamheten i vårt land ansågs fullkomligt unik.

Före besöket på museet hade jag telefonledes förfrågat mig, om altartavlan var tillgänglig, och då man meddelade, att den var magasinerad, blev jag tveksam: jag var ju varken forskare eller fackman, bara en enkel menig, fast med rötter och hemortsrätt i den urgamla bygd, där även altarskåpet en gång hört hemma. Jag

inskränkte mig därför till att be att först endast få ta del av det fotografiska material rörande skåpet, som jag antog skulle finnas, och att därtill få anvisning på litteratur om skåpet; att det behandlats i facklitteraturen visste jag, och jag tog för givet, att all sådan litteratur blev föremålsvis registrerad på ett sådant mönstermuseum som Statens historiska. Med största beredvillighet lovade man att tillmötesgå mina önskuingar, om jag blott kunde dröja några timmar med mitt besök.

Med spänd förväntan infann jag mig på överenskommen tid. Bildmaterialet bestod visserligen endast av en totalbild av altarskåpet. Men i gengäld var vad kameran återgivit i minsta detalj så klart och tydligt, att skåpet själv knappast kunde framstå tydligare. Om sålunda bildmaterialet tillfredsställde mig fullt, så blev litteraturanvisningen en så mycket större besvikelse. Den upptog nämligen inte mer än två uppsatser, och endast den ena av dessa handlade verkligen om Å kyrkas altarskåp och var skriven av en fackman, Johnny Roosval, Konst och Kult 1906, medan den andra var en produkt av okänd skribent i S:t Ragnhilds Gilles Årsbok 1942, där altarskåpet blott i förbigående råkade vara omnämnt. Ett V a r n a s (med utropstecken efter) för den renare uppsatsen markerade ytterligare litteraturanvisningens torftighet. Som författare till denna uppsats borde jag måhända ha känt mig smickrad av att den uppmärksammats, vad jag kände hade dock mera tycke av beklämning, inte för varningens skull, den var ju fullt begriplig, men därför, att man i denna *de* kyrkliga minnenas svenska högborg hade tagit så ringa notis om detta vårt eget gamla altarskåp, att man nödgades hänvisa en just för detta skåp intresserade museibesökare till en lekmans händelsevis observerade uppsats, i vilken en fjärdehandsuppgift om skåpets bildmotiv lika händelsevis råkat inflyta.

När jag i det följande vill söka redogöra för vad jag nu råkar veta om Å kyrkas altarskåp och till detta fogar en del egna funderingar, så sker det uteslutande med tanke på det intresse, som Söderköpings- och Björkekindshygden alltjämt och med allt skäl har i be-

håll för det redan av Roosval misstänkta men först i fjel sommar falskt befunna äreminnet över Ansgar. Det intresset får nämligen inte svalna, för att en fackman äntligen funnit en både konst- och kyrkohistoriskt acceptabel tolkning även av vänsterdörrens scenerier. Den tydning bilderna fått här i den bygd, där altarskåpet haft hemortsrätt i ett halvt årtusende, torde väl också ha ett visst värde, riks- och bygdehistoriskt sett. Kanhända ett större än det värde den konst- och kyrkohistoriskt orienterade fackmannens aldrig så riktiga motivbestämningar representera.

Det äldsta litterära omnämnandet av altarskåpet i Å är, såvitt jag vet, den beskrivning av skåpet, som Broocman ger i sin östgötabok, tryckt år 1760. Beskrivningen lyder: »Tavlan är kostlig och indelad i 5 rum, i vilka med väl förgyllda bilder föreställes den Hl Trefaldighet, Ansgarius i biskopsskrud, Nithards halshuggning och flera prästers mördande, samt Ansfrid och Gauthbert m. fl. slås och drives i landsflyktighet». (»Slås» betyder »bli slagna», inte »slås», som Widegren synes ha fattat ordet.) »Troligt är», fortsätter Broocman, »att denna tavla i forna tider varit i Birka forna stad, emedan nämnda personer där lidit för Christi namns bekänneelse; men när och på vad sätt den kommit hit (till Å), därom äges ingen kunskap». Broocmans förmodan tyder på att han knappast kan ha tänkt sig att Birka legat på Björköen i Mälaren.

År 1828, alltså året innan tusenårsminnet av Ansgars första besök i Sverige borde ha firats, utkom andra delen av P. D. Widegrens Ny beskrivning över Östergötland. Altarskåpet i Å skildras även här. Widegren synes dock endast ha stuvat om Broocmans beskrivning: »Altartavlan består av gammalt, men välförgyllt bildhuggeri, som i fem avdelningar föreställer 1:o den H. Trefaldighet; 2:o Bisk. Angarius i sin Biskopsskrud; 3:o Nithardi halshuggning och flera prästers mördande; 4:o en strid (jfr Broocman) emellan Ansfrid och Gauthbert m. fl.; och 5:o huru de drivas i landsflykt.» Att tavlan troligen varit »i Birka forna stad», därom nämner Widegren ingenting. Man hade år 1828

redan börjat rusta för Ansgarsminnets firande, och eftersom Björköen i Mälaren då alldeles självfallet ansågs ha varit platsen för Ansgars Birka, torde Widegren ha funnit den tanken allt för omöjlig, att altarskåpet flyttas från den av huvudstaden bevakade mälardalen till den lilla landsortskyrkan i Å. Mähända har Widegren även vetat, att staden på Björköen sedan sekler legat i ruiner, då altartavlan kom till. Att det i det fornborgemgårdade Bjärkakinds (Birkabygdens) härad kunde ha funnits ett Bjärkö, ett Birka, har förmodligen varken Widegren eller Broocman haft den avlägsnaste tanke på. Ej heller Södersten har i sin akademiska avhandling *De Sudercopia* (1736 och 1743) röjt någon tanke åt det hållet: blott i en not omnämner han fyndet av en gravsten med »ett årtal ej långt från Ansgarii tid.» Den tanken kom till uttryck först för ett 70-tal år sedan.

År 1876 utgav den lärde och beläste bibliotekarien och kyrkoherden L. C. Wiede i Linköping ett litet häfte: *Nytt svar på den gamla frågan: Var låg Ansgarii Birka?* I detta arbete, som torde vara den första samlingen av bevis för att Ansgars Birka legat vid Slätbanken, är Å kyrkas altarskåp likaledes omnämnt. Eftersom det var först år 1854 det såldes (av Å dåvarande pastor Gustav Svensson Stenborg)¹⁾, är det troligt, att Wiede hade sett altarskåpet. Men han har givetvis också haft kännedom både om vad björkekindsborna trott sig »läsa» i altarskåpets vänsterdörr, och om vad Broocman erfarit em skåpet och meddelat i sin bok 116 år tidigare. Wiede anför, att »Å socken är omtalad i de isländska sagorna», och att församlingen »sedan minnes tid» stått i beroende av Söderköping, som ända till våra dagar (ur Å kronotonde) uppburit en avgäld, betecknad vederlag till S:t Lars (stadskyrkans) pastor». Han medger, att »andra tolkningar av tavlan ha givits, men ingen synes honom bättre än den, som

¹⁾ Affären lär ha gjort Å församling 75 kronor rikare. Vad skåpet betingade för pris, när det påträffades i Köln, återfördes till Sverige och införlivades med Statens historiska museums samlingar, har jag mig icke bekant.

går ut på, att »tavlan återger kristendomens första år i vårt land». Och han tillägger: »denna i kulturhistoriskt hänseende märkliga fornsak kan visserligen tänkas vara tillverkad för den församlings räkning, där den intill senare tider bevarats, men sannolikare är, att den en gång tillhört någon kyrka i staden (Söderköping), därifrån den vid någon samhället övergående olycka räddats (genom att flyttas till Å). Intressant är överensstämmelsen mellan Broocmans förmodan — grundad på motivet i bildkompositionen — att altarskåpet en gång tillhört Birka, och Wiedes antagande — grundat på det gamla kyrkliga sambandet mellan Å och Söderköpings Sankt Lars — att det tillhört någon kyrka i staden.»²⁾

Efter Wiede ha sedan Aurén i sina Anteckningar om Söderköping (1903) och Ulander, Birka och Birka-stiftet (1926), omnämmt den folkliga tolkningen av motivet i Å kyrkas altarskåp. Ingen synes emellertid med ett ord ha omnämmt bildserien i skåpets högerdörr. Men förmodligen har den ansetts så alldaglig, att den saknat dramatisk eggelse. Meningar som »Bryt den hungrige ditt bröd» hänföra icke människorna. Bödens makt, som också exemplifieras och illustreras i högerdörren, är inte heller något ämne, som de senare seklers människor haft något starkare intresse för.

Emellertid har nu vetenskapen, konst- och kyrkohistrikern, klart och oemotsägligt bevisat, att allt vad folket här i Björkekind och särskilt i Å trott sig kunna läsa i sin gamla altartavlas skildrier är falskt och inte ens har den kulturhistoriska kuriositetens värde, utan saklöst kan försänkas i glömska.

Det verkliga motivet i högerdörrens bildkomposition klargjordes redan år 1906 i den av museet vid mitt besök rekommenderade artikeln i Konst och

²⁾ För egen del kan jag tillägga, att jag någonstades (av vem eller var, har jag tyvärr icke kunnat erinra mig) hört eller läst, att altarskåpet skall ha tillhört Drothems (Drottens) kyrka, d. v. s. den forna — biskopskyrkan. Det vore av största värde om någon av årsbokens läsare kunde bekräfta detta och lämna uppgift om källan.

Kult av Johnny Roosval. Om vänsterdörrens bildmotiv, som först under förra sommaren fick sin sakkunniga tydning, har nämnda författare blott ett negativt utlåtande, och han formulerar detta i mera makabra än övertänkta ordalag. Vad menigheten en gång last i sin kyrkas altartavla blir obarmhärtigt underkänt. Utan att bjuda på något bättre, förklarar han, att »gissningen», att biskopen vid nådastolens högra sida (till vänster på bilden) skulle föreställa Ansgarius, är falsk, »emedan biskopen i den på vänstra flygeldörren framställda legenden synes dö martyrdöden genom halshuggning, en ära som Ansgarius säges ha längtat efter, men som han faktiskt icke kommit i åtnjutande av». Därest denna syn på saken varit avgörande för sakkunnigens inställning till den folkliga tolkningen av altarskåpet, då synes mig inställningen haft mycket litet med sakkunskap och vetenskap att skaffa; enligt den folkliga tolkningen är det nämligen inte Ansgar utan Nithard, som halshugges. I varje fall kunde prof. Roosval icke identifiera vare sig biskopen med hedersplatsen vid Gud Faderns högra sida eller den legend, som vänstra dörren ansågs skildra, och som givetvis borde ha samband med denna biskop. — Högerdörrens scenerier blevo emellertid tydda. Abböten vid nådastolens vänstra sida är Jodocus, och det är dennes legend, som skildras i dörren invid. — Den helige Jodocus är en brittisk kungason, samtida med den frankiske konungen Dagobert. Han vigdes till präst och blev eremit i Pontinien, ett ödsligt land, fyllt av urgamla skogar och beboeligt blott för vilda djur. Där fann han en plats omsluten av floden Atzeias bifloder, byggde en kyrka och en stuga. Fåglar och fiskar kommo till honom liksom barn, som vilja kela. De fingo mat ur hans heliga hand och voro såsom husdjur. — En gång då han hade knappt om brödet för dagen, kom Herren i en tiggares skepnad. Jodocus lät dela sitt bröd i fyra delar och gav tiggaren en del. Knappt hade denne gått, förrän Herren återvände i en annan tiggares gestalt och erhöll den andra fjärdedelen av brödet. Men utan dröjsmål kom Herren tillbaka för tredje gången, nu såsom en alldeles ut-

hungrad människa, och fick även den tredje delen av Jodocus' bröd. Då Herren för fjärde gången visade sig i en fjärde tiggares skepnad och Jodocus befallde, att även den fjärde delen av brödet skulle offras, sade hans tjänare: »Vill du då inte, att något skall sparas åt oss?» — »Nej», svarade Jodocus, »giv allt åt de hungrande, ty Herren är mäktig nog att även i dag sörja för vår nödort». Knappt hade tiggaren gått, och Jodocus höll ännu på med att trösta sin lärjunge, som var upprörd över att all deras föda hade skänkts bort, då de genom fönstret fingo se fyra båtar anlända. De voro fyllda med föda, som lossades. Men än i dag vet ingen vem som rott dem dit eller vart de sedan togo vägen. — För »folkets oerhörda tillopp» i syfte att få del av kraften i Guds tjänares bön, drog han efter åtta år till en annan öken och byggde även där ett kapell, till S:t Martins ära, och en liten stuga. Här bodde han i fjorton år och fick utstå många anfall från djävulens sida. Så hände det sig, att en örn slog ner på hans tupp och lyfte med bytet. Men då Jodocus gjorde korstecknet störtade örnen, och både tuppen och hans elva hönor återvände oskadda till den heliga eremiten. Djävulen förvandlade sig också till en hisklig orm, som bet honom svårt i foten. — Legendan berättar även om huru Jodocus liksom Moses kunde slå vatten ur klippan, och om andra under, som han var mäktig. Men därom har inte altarskåpet i Å något att berätta. Det visar kyrkan han byggt, tiggaren, som ber om hjälp, den i munkdräkt klädd tjänaren och lärjungen, som delat brödet i fyra delar, örnen, med tuppen i sina klor och tuppen som triumfator på örnens döda kropp och skeppet med livsmedlen. Allt detta finna vi i dörrens övre halva. I den undre se vi kapellet, Jodocus läsande Guds ord och därför okänslig för djävulen, som i en drakes gestalt biter honom i hälen. Slutligen ser man hur änglar sluta till hans ögon och sätta ljus i hans hand, när hans själ gått hädan.

TVÅ MÅNADER EFTER MITT INLEDNINGSVIS OMTALADE BESÖK PÅ MUSEET HADDE ALTARSKÅPET AVANCERAT FRÅN MAGASINSFÖREMÅL TILL »VECKANS FÖREMÅL». ANLEDNINGEN TORDE HA

varit den, att man nu äntligen fått även vänstra dörrens bildkompositioner vetenskapligt bestämda. Säsom »veckans föremål» var det gamla skåpet utställt den 7—13 september. Stockholmstidningarna hade klichéer och notiser i spalterna med anledning av evenemanget. Från museet hade de fått en orientering rörande det plötsligt så märkliga altarskåpet. Liksom bildmaterialet bör även orienteringen, som var signerad C. R. U—s, här beredas plats. För att undvika upprepning har dock Jodocuslegenden i detta sammanhang uteslutits. Orienteringen lydte alltså:

»Medeltidens konstnärer hade en speciell ärelystnad; att berätta underhållande och intressant; det var också deras uppgift, folk som inte genom läsning kunde sätta sig in i de heliga ämnen, de skildrade, borde begripa dem med ögonen. De lyckades också ofta så bra med saken, att de kunna underhålla och intressera än i dag. Ett altarskåp från Å kyrika i Östergötland, utställt i serien »Veckans föremål», är ett utmärkt exempel därpå. Det är intet stort konstverk, utan en produkt av en rätt valhänt svensk träsnidare från 1400-talets slut, men det roar genom det det berättar om. I mitten ser man en stor grupp föreställande Treenigheten — medeltiden kallade en sådan »Nådstolen» — med en biskopsstaty till vänster och till höger en medelålders herre, vars dräkt utmärker honom som abbot. Båda dessa äro helgon, men några speciella kännetecken, som skulle kunna röja deras namn, uppvisa de inte. Men dessa avlöjas genom de scenerier ur respektive helgonlegender, som återges på skåpdörrarnas insidor bredvid dem. Dörten till höger är ägnad åt den heliga Jodocus' historia — det är alltså han, som står närmast intill.

Jodocus' vis-à-vis, biskopshelgonet, har man länge inte haft något namn på; den lärde tyske forskaren Jcs. Braun har emellertid helt nyligen igenkänt det; det är den helige Blasius. Om honom berättar legenden, att den hedniske ståthållaren i Kappadocien lät prygla honom och sedan kasta honom i ett fångelsetorn, from Kristen som han var; då inte heller det hjälpte, släpades han ut ur tornet och halshöggs; i samma veva passade

man på att taga huvudet av ett par små gossar ur kristna familjer, som opponerat mot den grymme hedningen. Gossarnas lik ligga bredvid dennes på vårt altarskåps vänstra dörr, där för övrigt de olika uppträderna i hans martyrium äro lätt igenkänliga. Att romerska ståthållaren är utstyrd som kung är en förlätlig anakronism.

Jodocus och Blasius äro — i vart fall den förstnämnda — inga särskilt dyrkade helgon i Sverige. Men i de nordtyska köpstäderna voro de populära, och det betyder troligen åtskilligt, att Å kyrka är en grannkyrka till Söderköping med dess starkt tyskuppblandade borgerskap.»

Vi alla som bygga och bo vid Slätbaken, och särskilt de av oss som i generationer haft sina släktrötter i den bygd, i vars kyrka eller kyrkor altarskåpet en gång haft sin plats, vi ha svårt att värja oss för en viss tomhetskänsla, när vi läst museimannens lite käserande

orientering. Dels beror väl denna känsla på att det gamla altarskåpet gått förlorat för bygden, men dels och kanske i högre grad därpå, att orienteraren icke med ett ord antytt den tolkning, som i sekler varit den gängse här i bygden. Vad den läsokunniga menigheten »läst» i sitt altarskåps scenerier, läst och lärt i generationer, torde näppeligen vara mindre värt än prof. Brauns förvisso riktiga men här kanske aldrig anade tolkning. Även de prästmän, som ned genom tiderna förrättat altartjänst inför det öppnade skåpets nådastol, torde ha delat menighetens uppfattning om vad bilderna betytt. Hade prästen i A på Broocmans tid varit av annan mening, hade Broocman säkerligen låtit hans mening komma till synes. Vad folket »läst» i Blasiuslegendens bildserie, har det haft behov av att finna där. Det kan näppeligen ha varit en tillfällighet som gjort, att man nämnt den biskop, som intar platsen vid den himmelske Faderns högra sida, »Helge Ansgarius» och biskopen som halshugges, Nithard. Ansgar, som först efter tusen år fick sitt första minnesmärke på Björköen i Mälaren och efter 1100 år ett kapell på samma ö, har uppenbarligen långt tidigare, i människornas hjärtan här i Björkabygden, haft ett monumentum ære perennius, ett minnesmärke som gått i arv från släktled till släktled ända in i vår tid. Det enda yttre Ansgarsminnet var fördem kanske just det gamla altarskåpet från A, ehuru det nu befunnits föreställa något annat.

Men kanske valde den »valhän te svenske träsnidare», som kanske en gång fick i uppdrag att i altarskåpets form hugfästa minnet av Ansgar och hans kristmän, att för enkelhetens skull kopiera något skåp med liknande motiv. Hans förmåga räckte måhända inte till för att åstadkomma en egen, självständig komposition. — Eller var den valhän te träsnidaren inte alls någon svensk? Alla nordtyska och holländska Blasius- och Jodeuskompositioner i form av altarskåp voro säkerligen icke verk av mästarhänder. Kanhända har någon söderköpingsköpman vid något besök på kontinenten funnit behag i det altarskåp, som nu kallas

Å-skåpet, emedan det syns honom återge just hemstadsens och hembygdens berättelser om den kristna kyrkan pionjäer. — Eller kanske var altarskåpet helt enkelt en främmande köpmans gåva till staden i Slätbakens inte, som det ju förmodas hava tillhört, innan det kom till kyrkan i Å. Ty, att det inte är något »stort konstverk», behöver väl inte nödvändigtvis betyda, att det utförts av en »svensk träsnidare»? Och att händelser ur Ansgars liv och den första kristna missionsverksamheten här utlästs i det gamla altarskåpet, torde nog ha haft sina giltiga skäl; ty det förefaller verkligen, som om Ansgar i denna bygd — till skillnad från andra svenska landamäten — varit något mer än ett namn ur historieboken. Det finns alltjämt levande vittnesbörd om »Helge Ansgarius», vilka gå ut på att denne rent av varit Björkekindsbygdens speciella skyddshelgon. Att Ansgarsminnet firats i Östergötland minst ett århundrade, innan det ännu blev intaget i Uppsala kyrkans missale, torde vara ett faktum, som åtminstone inte motsäger den muntliga traditionens vittnesbörd.

Det gamla altarskåpet från Å är nu slutgiltigt granskadt och tolkat ur konst- och kyrkohistorisk synvinkel. Denna uppsats syftar alls icke till att förringa de resultat en Roosval och en Braun kommit fram till. Men den vill understryka, att det finns andra synpunkter. Rikshistorikernas och folkminnesforskarens efterlysas. Sak samma sedan, om det skulle visa sig att det lekmanaintresse, som här kommit till uttryck, lockat förf. på villoväg ibland.

Torsten Strand

Skråordningar och hantverk i Söderköping under medeltiden

Några anteckningar ur hävderna.

Det anses, att Söderköping i slutet av 1000-talet var en ganska rik och välmående handels- och sjöstad, utrustad med en ypperlig hamn och var för sin rörelse bekant vida omkring långt utom landets gränser. Den naturliga förmånen av läget vid en skyddad havsvik tog efter hand slut, ju mer vattendraget uppgrundades och upphörde att vara farbart, åtminstone för större fartyg. Så kommo eldsvådor och härjningar av fiendehand att allt mer lägga staden öde. Ännu under 1400-talet nämnes den dock såsom varande näst Stockholm och Kalmar Sveriges förnämsta handelsstad. Redan på 1200-talet lär staden haft eget mynthus och välbekant är uppgiften om biskop Brasks pappersbruk och tryckeri på 1520-talet.

Rådet i Söderköping utgjordes under medeltiden av i regel 6 borgmästare och 32 rådmän, av vilka intill år 1471 hälften skulle vara tyskar.

Borgerskapet bestod av tvenne klasser: köpmän och hantverkare, av vilka även de senare i viss utsträckning idkade handel, förnämligast med sådana varor, som de behövde i sin rörelse. Varje yrke var på det noggrannaste begränsat, och alla, som idkade samma yrke, bildade en sluten enhet, vanligen kallad ämbete, loge, gille eller kompani — ett slags brödraskap alltså. De för dessa brödraskap gällande stadgarna kallades skrän. Man

höll mycket på ämbetets ära. Inträdessökande skulle kunna förte intyg om äkta börd och god frejd. För att deras arbete ej skulle vålla ämbetet någon vanära eller förtret, fordrades en viss prøvotid och att den inträdessökande därefter skulle avlägga ett mästarpöv. Vidare var det nödvändigt, att den, som ville bli sin egen mästare, ägde en viss förmögenhet, så att han kunde upprätthålla sin verksamhet. Ämbetet styrdes av äldermän eller verkmästare, vilka hade vid sin sida bisittare. Gemensamheten i arbete och styrelse utgjorde ej det enda föreningsbandet mellan medlemmarna i ett gille. De samlades årligen, åtminstone två gånger, till festliga samkväm, från vilka ingen hade rätt att draga sig undan. Ett ytterligare föreningsband hade de i den gudstjänst, som ämbetet höll vid något altare i stadens kyrkor. Liksom nästan alla medeltidens inrättningar hade nämligen även hantverkargillena en religiös prägel. Men gudstjänst hölls icke blott inom kyrkornas murar, utan även å stadens gator ägde högtidliga processioner rum under kringbärandet av bibliska symboler. Inom varje gille var det också föreskrivet att bispringa sjuka bröder och systrar, att bevisa den døde den sista tjänsten och låta för hans själ läsa mässor.

De olika gillena hade mer eller mindre fullständiga bestämmelser eller föreskrifter rörande medlemmarnas rättigheter och skyldigheter m. m. Ett av de förnämsta skräna i Söderköping var skräddarnas skrä. Deras stadgar föreskrevo, att envar, som ville intagas i ämbetet, skulle avgiva bevis om äkta börd och ogift stånd samt tjäna åtminstone ett år i staden, så att man kunde få skåda hans arbete. Den skräddare, som kom från landet, skulle dessutom uppvisa i vilken köpstad han utgivit sin lärotunna, eller, om detta ännu icke skett, utgiva henne eller lösa henne med penningar. När bröderna sammanträdde för att underrättas om sökandens önskan att vinna inträde, var denne skyldig att utgiva fyra örtug till öl.*

Efter provarets slut ägde kandidaten rätt fordra att bliva upptagen i ämbetet, vilket man icke kunde vägra

* 1 örtug = $\frac{1}{4}$ mark eller $\frac{1}{2}$ öre.

honom utan att visa något som gjort honom ovärdig inträde, för vilket det dock även fordrades, att han skulle hava 20 mark i reda penningar för att därmed kunna upprätthålla broderskapet samt att han skulle ställa borgen av tvenne bröder, att han komme att lyda ämbetets förordningar. I inträde lämnades 5 marker i bössan och 1 mark i harneskpengar. För att vara säker på sitt inträde skulle han jämte alla gillesbröder samt två ombud för rådet samlas i äldermannens hus, där han skulle utföra tillskärningar, nämligen en kvinnokåpa, en kvinnokjol, en prästhätta och ett par hosor med fötter (d. v. s. ett plag som tjänstgjorde som strumpor och gick långt över knäet). Efter tillskärningen tillsades den blivande brodern att lämna rummet, varefter hans arbete granskades. För de tre första felein, som upptäcktes, skulle han böta en halv mark för varje, funnos flera, skulle han få gå nytt läroår — om de goda männen i gillet ej ville förbarma sig över honom och blunda för felein — men i så fall måste rådsmedlemmarna ge sitt bifall. Blev han intagen i ämbetet, blev han gillet vaktmästare till dess att någon ny broder sökt och erhållit inträde, då denne fick övertaga tjänaresysslan. Före det utsatta provet skulle delikventen till äldermannens hus hava sänt: 2 skinkor, två fat grystek, saltvattenskött samt en tunna gott öl och på bordet framlagt tolv öre penningar, för vilka dricksvaror skulle hämtas åt de gode män av rådet och bröderna, vilka skulle dricka under det att provet avlades. Utgifterna och skyldigheterna voro ej därmed slut. Då sökanden blivit välbeställd mästare, skulle han hålla gästbud, d. v. s. utgiva mästartkost, som alla bröder tillförne gjort.

Skräddargillet i Söderköping hade tvenne stora sammanträden — den helige Mikael's dag och Valborgsmässodagen eller någon intilliggande söndag. Ingen fick undandraga sig att deltaga häri, ingen fick utan brödernas tillstånd resa ur staden inemot gillesfesten. Reste någon med lov, fick han dock lämna sitt bidrag av öl, reste han utan lov, fick han böta ett halft pund vax. Ordningsregler vid gillesdrickningen funnos också, såsom att man skulle vara tyst, när äldermannen äskade ljud

med ringning eller klappning i händerna, att den broder, som mottog gillesbägaren skulle stå upp, då han drack, vidare stadgades om böter för dem, som råkade spilla mera öl, än han kunde skyla med sina händer, för den som sov då gillesbägaren gick runt, för den som drack så mycket, att han måste ledas ut, eller om han inne vid berdet, på gården eller å gatan kastade upp, för den som drog en gillesbroder i håret, gav honom en örfil eller gjorde annat förtret. Före sammanträdet skulle varje broder till skaffaren överlämna sin dolk eller andra farliga vapen, eljest kunde han mista broderskapet. Den som ville kunde till gillesfesten medtaga en gäst, för vilken han då fick betala.

Vid varje gillesdrinkning eller fest valdes en gårde-man, som skulle anskaffa hyende till bänkarna, beströ golvet med löv, ris eller halm etc.

När någon skraddare ville antaga en lärling, skulle han inhämta lov av äldermannen och två bröder samt betala för lärlingen en tunna öl, vilken lärlingen fick avtjäna. Mästaren hade rätt att ha lärlingen fjorton dagar på försök och utan städsel. Om någon klagade, att skraddaren hade försnillat vid tillskärningen, hölls rannsaking i närvaro av tvenne rådmän. Var klagomålet befogat, blev det böter etc.

Alla gamla och fattiga inom ämbetet, som ej kunde utföra fullgott arbete,ingo fortsätta i yrket med att vända kläder, skära simplare tyger o. s. v. allt utan att erlägga avgift till sitt skrå.

Skomakare-ämbetet i Söderköping var bildat till jungfru Marias heder. Gillets medlemmar icke blott förfärdigade skodon, utan beredde även och sålde läder. Ämbetsmännen kallades verkmästare, läderskådare, skoskådare och kämnarer. För inträde i gillet gällde vad som stadgats för skraddare om börd och ogift stånd etc. Så skulle vidare förfärdigas mästarskor, tre par lägskor och ett par höga stövlar. Den, som vunnit inträde, skulle giva en frukost med samma anrättningar som äro omnämnda i skraddareskräet. Efter frukosten fördes kandidatens av gillesverkmästaren eller äldermannen upp till rådhuset för att få burskap. Vid nästa gille bestod han

gillestunna och inom ett år skulle han erlägga 12 öre i väpnatpengar. Nu kunde han hålla öppet bodfönster för att avvyttra skodon och läder dock ej utländskt.

Tillsyn över arbetet utfördes av läder- och skoskådare, som gingo omkring i staden från den ene hantverkaren till den andra. Anmärkningar och hårda ord mot dem som inspekterade straffades strängt.

Smedernas gillesstadgar överensstämde med de förut omtalade. En smed var skyldig att på sitt arbete utsetta sitt bomärke, eljest blev det böter med 5 mark vax. Vidare var stadgat hur mycket av den till smeden lämnade malmen, som fick bortgå i smältningen. För vissa arbeten bestämde fogden eller borgmästaren priset. En gång i månaden gick verkmästaren åtföljd av två bröder omkring och skådade var mans arbete. De vanliga stadgarna om vård av sjuk broder eller syster, om brinnande ljus och bivak och själamässa vid den dödes bår o. s. v. gällde även för detta skrå.

Murarbetarnas skrå, till vilket i viss utsträckning även hörde byggmästarnas, stadgade, att sökande, som kommit till Söderköping och önskade vinna inträde i gillet, skulle tre söndgar å rad framföra sin begäran och skulle verkmästaren å tredje söndagen sammankalla gillesmedlemmarna, som prövade den inträdessökandes arbete, varefter på övligt sätt burskap vanns. Inom tre månader skulle den nykomne göra sin mästartekost och blev nu den tjänande brodern, till dess att någon ny medlem upptagits i gillet. Vid mästartekosten, till vilken alla gilletts medlemmar skulle kallas, voro anrättningarna: två tunnor öl, två skinkor, två tungor, två medvurstar, tre fat grytstek, tre fat stek, för ett öre vetebröd, ett halvpund smör, för två öre rågröd. Mannens inträde i gillet gav hans hustru systems rätt, om hon nedlade 1 öre i bössan. Lärling togs i tjänst för fyra år, under vilken tid han fick nödig kost och vadmalskläder. Det femte året tjänade lärlingen för lön, som bestämdes av tvenne medlemmar av gillet efter deras uppfattning om hans duglighet.

För bagareämbetet äro föreskrifterna i huvudsak lika de föregående utom det att fordringarna på mästartun-

nan ej var så stora. Vid inträdet gav bagaren $\frac{1}{2}$ mark pengar till öl och två fat fisk, men mästartkosten behövde han ej utgiva förrän inom två år. Först då erlade han också inträdesavgiften, som var 6 marker vax. Varje månad kontrollerades bagarens arbete lika de föregående.

Det är en rad av hantverksmän i Söderköping, som omtalas under medeltiden och de upptages här i bokstavsordning, varvid början göres med:

Apotekare, som omtalas först mot slutet av medeltiden. Han var tillika sockerbagare och tillhandahöll konfekt till bjudningar, särskilt till begravingar och barsöl.

Bagare funnos minst ett tiotal. Vid uppköp av säd skulle bagaren själv infinna sig å torget och fick ej sända dräng eller piga. Kom utländskt vete till staden, var den yngste bagaren skyldig att uppköpa det för ämbetets behov till utdelning.

Barberare omtalas under hela medeltiden. De voro mest tyskar. Till sin uppgift hade de ej blott att sköta söderköpingsbornas hår och skägg utan de voro även kirurger — de skulle slå åder, amputera lemmar, förbinda sår, bereda plåster och läkemedel mot yttre skador.

Bryggare funnos i ett betydande antal, ehuru väl bryggerikonsten utövades av varje borgare.

Byggmästare, tillika murare och stenhuggare, voro högt stående konsthantverkare och många voro av tyskt ursprung.

Garvare (skinnare) funnos en tid till ett antal av sex, varav fyra voro tyskar. Deras yrke sammanföll med buntmakarens och sämskmakarens. För att belysa att dessa hantverksmästare även voro grosshandlare av stora mått i sin bransch även efter medeltidens slut lämnas följande uppgifter från Söderköpings tullräkenskaper från år 1559, vilka ännu finnas i behåll, däri det heter, att stadens skinnare det året utskeppade: 3,859 hudar av storboskap, 13,612 skinn av kalv, får och lamm, 1,982 skinn av björn, varg, lo och järv samt 330 mård- och utterskinn.

Glasmästare, vilka även de mest voro tyskar, träffar man i staden fr. o. m. 1400-talet, ehuru deras verksamhet mera sällan togs i anspråk.

Guldsmiderna däremot voro så mycket mer anlitade av befolkningen. Deras konstfärdighet togs t. o. m. i anspråk av påvens kardinaler och sändebud, vilka på genomses från Skeninge och Linköping till Rom enl. en uppgift gjorde sina inköp hos stadens guldsmeder. Förmögna familjer försågo sina högtidsdräkter med varje-handa silver- och guldsmycken. Vid grävningar av Göta kanal påträffades ej så få smycken och andra minnen, som bevis på guldsmidernas tekniska färdighet.

Kopparslagare i Söderköping hör man sällan talas om under medeltiden och inga föremål från denna tid finnas bevarade åt eftervärlden.

Målarna voro till antalet ganska många och besutto synnerligen stor yrkesskicklighet, varför de liksom barberarna fingo titeln mästare. Måleriet stod i samband med förgyllarens yrke. Ett hantverk som kom till heders i våra många kloster och kyrkor.

Färlstickare emtalas ofta i medeltida hävder. De voro mest utlänningar, tyskar och flamländare, som broderade med pärlor och förgyllt eller försilvrad tråd. Minnen av dessa konsthantverkare finnas i våra kyrkor men deras alster funno även väg långt utom landets gränser i form av rikt broderade mässhakar, kåpor etc.

Av det sagda framgår, att staden sedan 5—600 år tillbaka ägt en utmärkt uppsättning av hantverkare, som gjort sitt ämbete, sin stad och sitt land den allra största heder, tack vare sträng disciplin mot sig själva. Intet fick säljas, som ej var fullgod vara, ej heller fick en mästare prisa sina kunder. Priset på varan var bestämt och olycklig den, som tillät sig att frångå det fastställda priset, vare sig uppåt eller nedåt. Begicks ett svek, drabbade skammen ej blott den enskilda utövaren utan hela ömbetet. Gilllesbroderns hederskänsla gick ut på att varken han eller hans medbröder skulle hava skam av det utförda arbetet — en egenskap som fortlevt in i våra dagar. Arbetet hölls i ära och sammanhållningen var trygg.

Heder åt forna tiders söderköpingsborgare, som för senare tiders barn visat vägen till ärligt arbete, redbarhet och god sammanhållning.

Pehr Johansson

Torparpojken från Skällvik som blev en bekant teolog

Några erinringar om Nils Ignell.

Bland de många mer eller mindre omtvistade prästmän, som under förra seklet verkade på skilda håll i vårt land, är den, vars namn läses härövan en av de mera bemärkta. Han utgick från ett enkelt östgötahem — torpet Ingebo i Skällviks församling. Föräldrarna voro torparen Nils Månsson och dennes maka Maria Larsdotter. Han var ett tidigt utvecklat barn. Redan vid sex års ålder kunde han läsa innantill, och vid sju kunde han huvudpatten av Luthers katekes med förklaringar, samt en hel del psalmer. Han hade ett starkt minne och då han läst en sak ett par gånger kunde han den utan till.

Det ena som det andra blev känt av greve Ph. N. von Schwerin, som beslöt att taga sig an den unge vetgirige torparsonen. Vid tolv års ålder kom han till Söderköpings skola. I sin självbiografi berättar han om huru han där erhöll sin första väckelse: »En kamrat skrattade under en bönestund efter avslutad lektion. Rektorn, i vilken klass vi båda befunno oss, märkte det icke, men en lärare i ett angränsande rum märkte det, tog vid utgåendet vägen genom skorummet och tilltalade pojken: 'Skall du stå och skratta under bönen din lymmel?' — Rektorn, som gått ett par steg förut, vände sig em frågande» Vad är det? Vad är det? — Jo, svarade hans kollega, pekande på den stackars gossen, 'den där fähunden står och skrattar under bönen.' Rektorn vände sig om, och utan att säga ett ord, app-

licerade han sin starka masurbjörkskäpp mot delikventens axlar och rygg tills han omsider slog av käppen. Han gav då till ett gällt skri: Skall du stå och skratta under bönen din lymmel, samt avlägsnade sig därpå. Denna hemska straffexekution framkallade hos mig varjehanda betraktelser, först och främst rörande bönen, huruvida någon genom hugg och slag skulle kunna tvingas till bön, huruvida icke bönen tvärtemot måste vara en själs allra friaste utgjutelser, samt sedermera även rörande andra religiösa läropunkter. Resultatet av dessa betraktelser blev, att hela vår kyrkliga lära är en absurd vidskepelse, varmed det icke lönade mödan för någon tänkande att befatta sig.

Då jag kort därefter blev konfirmerad, skulle jag för den skull haft god lust att på konfirmationsfrågorna svara nej i stället för ja. Men jag insåg att ett nej skulle till intet båta, under det att det i stället gjort mig olycklig för hela livstiden. Men av mitt nödtvungna ja hämtade jag en moralisk lärdom, att aldrig i det praktiska livet förväxla ja och nej.

Han tillägger vidare, att »fullkomligt belåten med detta resultat lämnade jag under loppet av ett par år alla religiösa frågor till sides, till omsider en gymnasie-lärare, doktor af Ekenstam, åter ledde min uppmärksamhet på religiösa ämnen. En lika from som tänkande man sysselsatte han sig gärna, varhelst ett tillfälle gavs, med religiösa frågor, påminnande oss ofta Pauli ord: Pröven allt och behållen det gott är! Av denne vördade lärares ord föranleddes jag för den skull att pröva.»

Det torde vara få femtonåringar, som upptaga de religiösa problemen på detta sätt till prövning. Det visar, att den blivande prästmannen redan i unga år sökte sätta sig in i de teologiska mysterierna.

Nils Ignell erhöi i fortsättningen, som från början, sitt underhåll från greve Schwerin. Under en tid av två år vistades han vid gymnasiet i Linköping, varefter han vid nitton års ålder blev student i Uppsala. Det var närmare bestämt 1825.

Under Uppsalatiden

gav sig Nils Ignell ingen tid till att deltaga i det mera utvecklade studentlivet. Han hade icke heller därtill någon lust. Det »glada Uppsala» avskydde han. Huvudsaken för honom var att snarast möjligt taga sin examen och komma ut i det kyrkliga arbetet. Här hade han, enligt egen uppfattning, en viss uppgift att fylla. Detta visade sig också riktigt, även om han, vid lanserande av sina åsikter möttes av ett starkare motstånd än han kanske beräknat.

Då han lämnade gymnasiet i Linköping skedde det med tanke på att i sina teologiska studier framför allt gå till själva källan, Nya testamentet, för att på ett mera allvarligt sätt undersöka vad detta lärde.

»Jag hade därigenom den fördel», skriver han, »som icke alla bibelläsare ha, att jag kunde läsa mitt novum fördemsfritt utan förutfattade meningar. Våra sedliga äligganden och vår sedliga bestämmelse framträdde härigenom strax i ny dager, min vördnad för och min tro på kristendomen väcktes och jag bestämde mig för det prästerliga kallet. Vad den dogmatiska uppfattningen åter vidkommer, fann jag mig mest benägen att omfatta de läror, som utvecklade av de vid denna tid utkommande av Swedenborgs verkligt evangeliska anda inspirerade skrifter: »Samtal med mig själv om Gud, människan och världen» av G. Knös. Han tillägger: »Alldenstund Knös själv var präst och även Sundblad, som då ännu var professor, samt andra aktade kyrkans män tycktes omfatta samma åsikter, kunde inga betänkligheter uppstå hos mig att ingå i kyrkans tjänst, änskönt jag icke i alla punkter ville underskriva ortodoxiens lärosatser.» — Han hade dock icke vid denna tid tanke på att bli någon opponent inom det teologiska området utan han längtade efter

ett herdekall på landet

där han i lugn och ro, under bön och stilla meditationer kunde få ägna sig åt arbetet, samt praktiskt befordra

upplysning och gudaktighet. Sedan han prästvigs i Linköping 1830 for han till Stockholm för att erhålla underrättelser angående det då uppspi-ande folkskoleväsendet. Detta under tanke på att i den församling där han var anställd som adjunkt, kunna få en skola till stånd. Och icke nog härmed, han ämnade framdeles taga anställning som lärare vid denna. Planen blev dock aldrig förverkligad. I stället började han arbeta med en översättning av Schleiermacher. Vid en närmare bekantskap med dennes skrifter kom han till insikt om, att han skulle fortsätta sitt arbete på den prästerliga banan.

För att vinna framgång på denna ansåg han sig i behov av ökade kunskaper. Han måste förskaffa sig teologisk litteratur. Inkomsterna voro synnerligen knappa. Under sin första prästerliga tjänstgöring i Linköpings stift hade han sitt arbete förlagt till Askeby, och senare i Vallersta. Därefter kom han till Västra Stenby. Mer och mer kom emellertid Ignell underfund med, att han på Östergötlands landsbygd var isolerad. I all synnerhet när det gällde forskningar och studier hade han visserligen åtskillig tid över, men ringa tillgång till källor.

Det gällde därför för honom att få en prästerlig befattning i huvudstaden. Så småningom lyckades han också härtutinnan. 1840 blev han predikant vid Hedvig Eleonoras fattighus i Stockholm, där han under de följande åren stannade tills han 1844 valdes till komminister i Katarina församling, där han sedan blev i tillfälle att verka till sin död. Någon högre prästerlig befattning fick han aldrig. Lönen var här till att börja med tämligen ringa, som han själv uppger endast 150 riksdaler, samt några andra förmåner. Det blev således icke mycket över till böcker. Men han hade i Stockholm fri tillgång till sådana i de offentliga bibliotek, som här förekommo. Han anlidade också dessa flitigt.

Året efter tillträdet av komministaturen i Katarina trädde Ignell i äktenskap med Sigröd Florentina Lindmark. I det egna hemmet och i den egna studiekammaren fick han nu en förankring, som icke minst blev av betydelse för den författarverksamhet, som han i fortsättningen utvecklade.

Till kamp mot dogmerna.

Nils Ignell var, i likhet med en hans samtida, Viktor Rycberg, en orädd man när det gällde att taga upp kampen mot en del av då varande kyrkliga dogmer, som med årens lopp vunnit ett starkt fotfäste i vårt land. Redan 1840 påbörjade han det arbete, som vid sin utkomst skulle bli föremål för en skarp och allvarsam kritik och rent av göra Nils Ignell till en farlig man. Det var »Grunddragen av den kristliga sedeläran», som utkom 1842. »Av det emottagande, skriver han, som denna skrift rönte, föranleddes mitt andra arbete »Granskning av den evangelisk-lutherska trosbekännelsens förnämsta lärostycken», vilken utkom 1843. Jag erfor nämligen, strax efter det grunddragen av den kristliga sedeläran utkommit, prov på hätskhet och förkättring av kyrkans män, under det jag alls icke hade något stöd hos allmänheten, för vars uppfattning, som jag ock snart kom underfund med, min »Sedelära» var för svår. Jag skulle ha varit förlorad och icke kunnat uträtta någonting om icke en större uppmärksamhet för saken kunnat vinnas. Härav mitt beslut att nu gå anfallande till väga. Till vinnandet av denna uppmärksamhet hjälpte mig konsistorium i Stockholm icke litet». — Denna kyrkliga myndighet vägrade honom prästerlig befordringsrätt. Detta emedan man ansåg, att han genom dessa skrifter komprometterat sig alltför mycket. Dock fanns det även de prästmän, som togo hans parti. Samtidigt vann han mer och mer allmänhetens bevägenhet. Han blev, genom den storm som uppstod kring hans person och skrifter, uppmärksammas av tidningarna och samtidigt av allmänheten.

Under den tid denna storm pågick arbetade Ignell med all iver på en ny bok, en samling predikningar, som vunno en betydande uppmärksamhet vid sin utkomst. Vidare översatte han Channings Religionstal och ett större arbete av Schleiermacher.

För vinnande av erfarenhet av det engelska kyrkolivet sökte komminister Ignell ett reseunderstöd för att begiva sig över till England och Skottland. Detta blev

emellertid avslaget. Denna motgång bröt ingalunda ned Ignells mod. Tvärtom tog han i stället i med utarbetande av ett större verk, vars tillkomst han tidigare planlagt. Detta fick vid sin utkomst titeln »Mänskliga umecklingens historia». — »Ett arbete, skriver han, var på den första tanken väckte min häpnad i anseende till de omfattande och mödosamma studier det måste förorsaka.» Han tillägger emellertid: »Gud vare tack! — om det ej skulle bli mig givet att längre fortsätta detta arbete, så har jag dock i fem delar hunnit fullfölja det till den tid, då nutidens idéer och tillstånd börja framskymta eller till 1300-talets början, samt, såsom det synes, icke utan inflytande på tänkesättet.» — Det ifrågavarande arbetet trycktes i Stockholm under åren 1855—1862. Även detta blev föremål för åtskillig skarp kritik, medan det från andra håll lovordades. Han ägnade vid denna tid en livlig uppmärksamhet åt Tübingenskolan och framförallt Baur vetenskapliga verksamhet. Ignell stod också i livlig kontakt med åtskilliga av den anförda skolans märkesmän. Hans skrifter ädrogo sig icke allenast uppmärksamhet här hemma utan jämväl i utlandet. Framförallt var detta förhållandet i Tyskland och Danmark.

Nils Ignell är också att räkna med som en föregångare till den moderna föreläsningverksamheten. Under vintern 1849—1850 höll han sällunda i huvudstaden en serie föreläsningar över kristendomens huvudläror. De samlade en icke ringa publik. Föreläsningarna utkommo sedermera »på åhörarnas begäran», som det heter, i tryck. Även vid andra tillfällen sökte han i föreläsningens form ge kännedom om sina åsikter. Personligen var Nils Ignell en from och människovänlig man, enkel och flärdfri i sitt uppträdande, som gjorde att han hade lätt att förskaffa sig vänner. Detta till och med bland åtskilliga av dem, som i de kyrkliga åsikterna uppträdde som hans motståndare. Han var onekligen en av de prästmän, som under mitten av förra seklet mer än de flesta lät tala om sig. Sin komministerbefattning i Katarina bibehöll han till sin död, vilken inträffade den 3 juni 1864.